

Димитрије О. Големовић

РОМИ КАО ВАЖАН ФАКТОР РАЗВОЈА СРПСКЕ ОБРЕДНЕ ПРАКСЕ

“Кад се какав обичај у Срба већ преживи, или кад га Срби почну напуштати, онда га, као и изношено одело, прихватају Цигани, те га врше Србима. Тако је у неким местима у Србији изумро обичај да женска деца на Св. Лазара иду у лазарице, већ тај обичај у тим местима врше Циганке (...) Исто тако, у многим местима иду у додолице (молба за кишу) само Циганке. И у једном и у другом случају иду оне од куће до куће, врше српски обичај, певају српске песме, и за то им се плаћа”.¹

Ове реченице знаменитог етнолога Тихомира Ђорђевића (1868–1944), “изречене” још давне 1903. године, иако се можда могу схватити и као нешто што у извесном смислу потцењује Роме,² на сликовит и за науку вредан начин представљају њихову улогу у српској обредној пракси. Оне се истовремено могу схватити и као својеврсни шлагворт за дужу и обухватнију причу посвећену овом проблему, која следи у даљем току рада који је пред вама.

Проблем о коме је реч познат је свима који проучавају српску обредну праксу, али је до сада о њему релативно мало говорено. Ромско бављење српским обичајима као да није било посебно занимљиво проучаваоцима српске културе, тако да ће моје излагање углавном бити засновано на резултатима сопствених истраживања, а мање на подацима из литературе.

На просторе Србије Роми су почели да се досељавају највероватније још од 14. века,³ што је, природно је, с обзиром на то да се ради о далекој прошлости, код Срба створило утисак да су Роми ту одувек. Иако у много

¹ Тихомир Ђорђевић, “Обичаји у Цигана”, *Наш народни живот*, III, ИРО “Просвета”, Београд, ООУР “Издавачка делатност”, Београд 1984, 79, (репринт).

² Између назива Цигани и Роми одлучио сам се за други, иако је први традиционалан у Србији. Основни разлог за то је што је општеприхваћен у свету, посебно кад је у питању научна пракса.

³ Тихомир Ђорђевић, “Цигани као носиоци културе”, *op. cit.*, 13 (репринт).

чему различити од Срба, Роми су се са њима дубоко саживели. За то постоји више разлога. Као први и најважнији – сигурно је њихова особина да се прилагођавају средини у којој живе, што су они чинили како на плану материјалне културе, бавећи се разним занатима (најчешће обрадом дрвета и метала), тако и на плану духовне културе, свирајући,⁴ али и гајећи неке од српских традиционалних обреда.⁵ То је нарочито очигледно у случају два обичаја, лазаричког и додолског, који се у многим крајевима Србије сматрају искључиво ромским, како тамо где се не сећају да су они икада припадали Србима, тако и у крајевима где то сећање живи, али тек као бледа слика некадашње богате обредне праксе.

Везан за празновање Лазареве суботе (покретни црквени празник који се слави осам дана пред Ускрс), код Срба *лазарички обичај* највероватније припада оној групи обичаја који су у основи пагански, али су у народној пракси опстали захваљујући томе што су христијанизовани. Из тог разлога он представља својеврсну мешавину паганских и хришћанских елемената. Тако се нпр. он празнује у спомен на “праведног Лазара”, Христовог следбеника кога је божји син васкрсао из мртвих,⁶ док је начин на који се то чини најчешће пагански. За лазарички обред одувек је било карактеристично формирање поворке, састављене од свечано обучених девојчица или девојака тек стасалих за удају, која је обилазила цео сеоски атар. Том приликом ова група заустављала се најчешће код појединих кућа, где је изводила ритуалну игру, уз пратњу песме. Облик игре и начини певања варирали су од краја до краја, али оно што је била заједничка карактеристика је преовладавање тзв. кружног принципа, као једног од основних магијских принципа. Он је био доследно спроведен, почев од опхода села, који је био кружан, па све до појединих елемената у стварању и извођењу песама (појава тзв. оквирног стиха, којим почиње и завршава лазаричка песма, мелодијски завршетак на хиперфиналису, антифону певање двеју певачких група и др.). Текстови песама које су изводиле *лазарице* (учеснице лазаричког обреда) били су многобројни и “бирани” у зависности од тренутка, односно прилике када се песма некеме упућује: кући, домаћину, домаћици, детету, ђаку... носећи у себи жељу за плодност и здравље, с тим што су скоро као обавезни елемент имали рефрен, малог обима, али несумњивог обредног значаја.⁷ Музичка основа пе-

⁴ Ромски свирачи су вероватно најстарији музички професионалци на нашим просторима, али и далеко шире. У Србији без њих некада није било могуће замислити ниједно веће и значајније весеље, од свадбе, славе, па све до игранки одржаваних у различитим приликама.

⁵ У српској пракси ово је често изражено у толикој мери да се у неким од видова материјалне и духовне традиције Роми чак сматрају и својеврсним културним носиоцима, што др Тихомир Ђорђевић сликовито коментарише речима: “Ама ко? Зар Цигани носиоци културе? Јесте, баш Цигани. Они су нам донели неке израђевине које су данас свуда у нашем народу раширене” (*ibid*, 13).

⁶ Уз ово, постоји и веровање да је овај празник посвећен кнезу Лазару, српском владару, који је због своје мученичке погибје у боју против Турака, на Косову 1389. године, ушао у легенду.

⁷ Као најчешћи рефрени српских лазаричких песама јављају се речи *доз* и *Лазаре*.

сме као и њено извођење најчешће се нису разликовали од других песама, како оних обредних, тако и лирских (пример бр. 1). За своју “услугу” лазарице су добијале и “награду”, најчешће јаје, као својеврсни симбол живота.⁸

Оно што треба посебно истаћи јесте велики значај који је код Срба придаван лазаричком обреду, што се преносило и на његове учеснице. У неким крајевима била је пракса да оне у њему учествују бар три пута (у три сезоне), а само учествовање представљало је свакој девојци неку врсту обавезе,⁹ с обзиром на то да је оно схватано као својеврсна иницијација.¹⁰ Истовремено, оно је представљало и велику част, како девојци, учесници обрета, тако и њеној породици.

А шта се дешава са лазаричким обичајем од тренутка када га од Срба преузимају Роми? Није познато време када се то догодило; извесно је само да у пракси Рома он доживљава многе промене, које се изражавају како на формалном, тако и на садржајном плану, а све као последица својеврсне десакрализације. Тако нпр. ромски лазарички обред чине три учесника: старија жена као певачица, млађа – као играчица и свирач, најчешће виолиниста, а у новије време и хармоникаш. У односу на првобитни, овај обред је крајње поједностављен и сведен је на игру младе лазарице, која се најчешће испољава као “ситно трупкање (ногама) у месту, кретање напред, окретање и враћање на место одакле је кренула”,¹¹ приликом чега лазарица повремено извикује одређени текст, “пратећи се” ударањем длана о длан. А песма? За разлику од лазаричких песама којих је у српској пракси некада било сијасет, различитих како по свом облику и садржају, а неретко и по својим музичким карактеристикама, Роми у Србији листом изводе песму која својом текстуалном и музичком мозаичношћу, као и троосминским – “валцер тактом” сведочи о несумњивом културном утицају из средње Европе. Она најчешће почиње жељом упућеном домаћинима “да им кућа буде богата”, а потом и споменом детета, као највећег породичног богатства. У свом даљем току, али још чешће на крају, на начин “рефренског припева”,¹² са текстом који почиње речима: “Оп, ша, ша, јароша...” песма “сугерише” домаћинима чиме да даривају лазарицу за њен труд: јајетом, парама, комадом сланине и ча-

⁸ Или “клица свег створеног” (Цин К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Просвета – Нолит, Београд 1986, 54).

⁹ У народу је за девојке које нису учествовале у лазарицама владало веровање да ће их “сустићи каква несрећа” (Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1992, 319).

¹⁰ *Ibid*, 319.

¹¹ Податак потиче са подручја северозападне Србије (др Оливера Ж. Васић, *Играчка традиција Подриња, Другари, Сарајево 1991*, 72).

¹² Рефренски припев није “класичан” рефрен, с обзиром на то да се у песми јавља само једанпут, најчешће на њеном крају. Он, међутим, ипак јесте рефренски облик, посматрајући га на својеврстан глобалан начин – као текст који се понавља из песме у песму (о овоме више се може наћи у: Димитрије О. Големовић, *Рефрен у народном певању: од обрета до забаве*, “Реноме” – Бијељина, Академија уметности – Бања Лука, Београд 2000, 34 и 71).

шом ракије за “жедног” свирача (то извикује млада лазарица), после чега следи истицање жеље да домаћин, домаћица и њихова деца, али и орачи и копачи живе још много година.¹³ Свирка виолине, као пратећег инструмента, иако делује нескладно и раштимовано, умногоме доприноси “свечаности тренутка” (пример бр. 2),¹⁴ док се пратња хармонике (у песмама где је она заступљена), најчешће изражава кроз молски тоналитет, са коришћењем неколико акорада који припадају основним хармонским функцијама: T, S, DD и D, “бојећи” песму на начин својствен “западу” (пример бр. 3). Текст песме фрагментаран и садржајно површан, са посебним истицањем сврхе њеног извођења (набрајањем ствари које лазарица очекује као дар за свој труд), недвосмислено говори о односу који према песми, а и сáмом обреду, имају Роми, без праве вере у то што раде, већ са искључивом жељом да себи обезбеде одговарајућу материјалну корист.

Упућен “дозивању кише”, *додолски обред* је у прошлости код Срба био општераспрострањен. Извођен у време сушних пролећа или лета, он је имао велики број варијаната, у којима се чак могла појавити и нека врста крвне жртве.¹⁵ Додоле (учеснице обреда) најчешће су чинила женска деца, која су обложена травом или врбовим прућем обилазила сеоска домаћинства. При том су поливана водом, што је, на начин имитативне магије, асоцијацијом на природу “окупану” кишом, “сугерисало” вишим силама да учине то исто, а певана је и песма карактеристичног мелодијског профила: из два дѐла као два “мелодијска таласа”, осмерачког стиха, са обавезним рефреном, чија је улога да потцрта “молбу” истакнуту у основном тексту (пример бр. 4).¹⁶ Временом су и овај обичај преузели Роми, такође као вид обезбеђивања материјалне добити. За разлику од лазаричког обреда који су у својој пракси у односу на првобитну (српску) умногоме променили, додолски обред Роми су наставили да гаје мање-више непромењено, што се највише односи на певање додолских песама (примери бр. 5), мада се као обавезна уз њих јавила игра веома слична оној у лазаричком обреду. Уз то, у неким додолским песмама јавио се и рефренски припев једнак оном из лазаричких, који је веро-

¹³ Спомињањем орача и копача лазарица у ствари посебно истиче жељу за успешним обављањем разних сеоских послова.

¹⁴ Као што је напоменуто, у овом обреду дошло је до својеврсне десакрализације, па се отуда не може говорити о “музици у служби обреда”, већ као о нечему што има нешто другачију улогу.

¹⁵ У Такову се и данас сећају да су као жртву у овом обреду приносили речног рака, тако што су га живог закопавали на раскршћу, после чега је, као својеврсна последица, пала киша, и падала је све док га не ископају (Димитрије Големовић, “Музичка традиција Такова”, *Таково у игри и песми*, Типопластика, Горњи Милановац 1994, 90).

¹⁶ Овај тип мелодије спада међу најчешће у српском обредном певању, па је карактеристичан за обредне песме различитих жанрова (осим додолских, имају га још и крстоношке песме, неке од песама на Јеремијиндан, па чак и неке од ђурђевданских и славских песама). О овоме више се може наћи у: Димитрије Големовић, “Српско народно певање у развојном процесу: од обредне до љубавне лирике”, *Етномузиколошки огледи*, Библиотека XX век, Београд 1997, 26.

ватно оданде и “позајмљен”, сведочећи још један у низу “примера” ромског сналажења у животу. С тог аспекта као веома занимљива истиче се додолска песма из Ковина (Доњи Банат), која је у основи “ромска лазаричка песма”, с тим што је одликује нешто развијенија форма, из три дела, од којих други и трећи, у којима се спомињу додолке (учеснице обреда) и радње које врше (играње и певање), представљају рефрен (пример бр. 6).¹⁷ Порекло ове песме није сасвим јасно, али се може претпоставити да је реч о својеврсном обредном спајању песама различитих жанрова, лазаричке и додолске, што не би било чудно, с обзиром на то што и једне и друге изводе Роми. Међутим, постоји и друго објашњење, које је можда чак и вероватније, а то је да су временом војвођански Роми “заборавили” додолске песме (а можда их раније нису ни знали!), па су, у жељи да их изводе, прибегли једином могућем – а њима тако блиском – компромисном решењу, градећи “своју” додолску песму уз помоћ лазаричке и за ту “прилику” посебно створеног рефрена, који иако није “класичан” додолски, то постаје због свога садржаја у коме се спомињу додолке.¹⁸

* * *

Обреди који су у прошлости били несумњиво српски, временом су прешли у праксу Рома. При том, они су се мање или више променили, како на формалном, тако и на садржајном плану. Све то, природно је, покреће питање: да ли је та пракса и даље српска? Одговор на то, из разлога што га је лакше дати, можда би требало потражити у другој, далеко развијенијој ромској пракси, испољеној кроз свирање на разним музичким инструментима, где се Роми често јављају као једини и незамењиви актери (што је случај и код Румуна, Мађара и других народа, где ромско музицирање представља важан елемент традиционалне музике). Уз питање “припадности” споменути обредне праксе Србима или Ромима, нужно се покреће и друго, посебно наглашено у наслову овога рада, а које говори о њеном развоју. Срби су се показали веома флексибилним према преузимању и настављању њихових обредних обичаја од стране Рома, прихватајући их, по оној народној “ваља се”. Ово важи како за Србе код којих је та пракса некада живела, па је вре-

¹⁷ Уз “класичне” примере додолских песама, додолску песму скоро једнаку оној из Ковина, у сремском селу Черевих (мада без напомене да ли припада српској или ромској музичкој пракси) записао је етномузиколог др Нице Фрациле, који ју је при том и детаљно изанализирао, дошавши до резултата који недвосмислено говоре да је у питању песма настала под утицајем са “запада”: мелодијски амбитус у интервалу ноне, присутност вођице, развијен музички облик... (Нице Фрациле, *Вокални музички фолклор Срба и Румуна у Војводини*, Матица српска, Нови Сад 1987, 40, пример бр. 39).

¹⁸ Ова појава иако недвосмислено говори о превази формалног над суштинским разумевањем ствари, тако типичним за Роме, такође сведочи и о великој важности коју учеснице обреда дају рефрену песме. Овим и многим другим проблемима везаним за рефрен у народном певању више се бави књига посвећена рефрену у народном певању: Димитрије О. Големовић, *Рефрен у народном...*, *op. cit.*, 12

меном нестала, тако и за оне код којих она напросто никада није ни постојала,¹⁹ тако да је сасвим природно да се и пракса у којој Срби више нису активни учесници, али која је њима посвећена, и даље сматра њиховом, а промене које у њој настају – као њен природни развој.

¹⁹ Што је карактеристично за припаднике тзв. динарске миграционе струје који су се у Србију доселили из области Црне Горе и Херцеговине, поставши већинско становништво (посебно у западној Србији и Шумадији), за које је карактеристично да су се традиционално бавили сточарством, а не земљорадњом, па самим тим и лазарички а и додолски обичај, као типично земљораднички, нису имали прилику да се код њих развију.

Пример бр. 1

$\text{♩} = \text{cca } 138$

Oj u-ba-va ma-laj mo-ma, doz, doz, oj u-ba-vaj
Go-lu-ben-ce vo-du pi-je, doz, doz, go-lu-ben-ce

ma-laj mo-ma, doz, doz, vo-du pi-je, doz, doz.

Oj u-ba-va ma-laj mo-ma.

doz, doz, oj u-ba-va ma-laj mo-ma, doz, doz.
doz, doz, go-lu-ben-ce vo-du pi-je, doz, doz.

Пример бр. 2

$\text{♩} = \text{cca } 53$

O-va ku-ća bo-ga-ta, pu-na

ram-na du-ka ta, I-maš de-te

ma-le-no...

Пример бр. 3

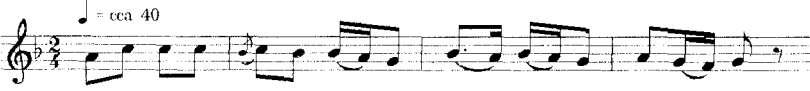
$\text{♩} = 240$

O - va ku - ća bo - ga - ta pet sto -
ti - na du - ka - ta. I - maš de - te
ma - le - no, o - pa - saj ga ša - re -
no. Svi - len ko - nja ja - lu - na...

The musical score consists of four systems. Each system includes a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment (grand staff). The tempo is marked as quarter note = 240. The key signature has two flats (B-flat and E-flat). The lyrics are written in Cyrillic and Latin script below the vocal line.

Пример бр. 4

$\text{♩} = \text{cca } 40$

Na-ša do-da Bo-ga mo-li, oј do-do, do-do-le.

oј do-do, do-do-le.

Пример бр. 5

$\text{♩} = \text{cca } 82$

Do-do-la se Bo-ga mo-li, oј do-do.

oј do-do-le.

Пример бр. 6

$\text{♩} = \text{cca } 60$

O - va ku - éa bo - ga - ta, vre - di

tri - sta du - ka - ta. Mi pe - va - mo, mi svi - ra - mo.

mi ni - ko - ga ne di - ra - mo. Do - dol - ke su ma - le - ne.

Ci - gan - ke su va - tre - ne. Ne pi - ta - mo šta i - m - te.

već pri - ma - mo šta nam da - te.